

“พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542” ให้ความหมายของ “เจ้าเซ็น” ไว้ว่า “อิหม่าม ฮูเซ็นผู้เป็นหลานตาของพระมะหะหมัด, คนพวกหนึ่งที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งนับถืออิหม่ามฮูเซ็น; ชื่อเพลงไทยทำนองหนึ่ง”⁴¹ หนังสือ “เจกอะหมัด” ซึ่งเล่าถึงประวัติของเจกอะหมัดนักเดินทางชาวอิหร่านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาและเป็นบรรพชนต้นสาแหรกของขุนนางตระกูลบุรณาคซึ่งเรียบเรียงโดยพระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) อธิบายความหมายของคำ “เจ้าเซ็น” ไว้ว่า “... ปรากฏว่าพวกนี้ภายหลังเป็นพวกนับถือเจ้าฮูเซน คงเป็นเพราะจะเรียกชื่อพวกนี้ให้ต่างกับกับโมสเลม (มุสลิม-ผู้วิจัย) นิกายสุหรี (สุนนี-ผู้วิจัย) แต่คนไทยชอบเรียกอะไรๆ สั้นๆ จึงเรียกพวกนี้ว่าแขกเจ้าเซ็น”⁴² จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่า “แขกเจ้าเซ็น” หมายถึง มุสลิมนิกายชีอะฮ์ซึ่งนับถือบรรดาเชื้อพระวงศ์ของพระศาสดามุฮัมมัด หรืออะห์ลุลบัยต์ ความหมายของคำนี้ยังเฉพาะเจาะจงลงไปอีกด้วยว่าหมายถึง มุสลิมกลุ่มชีอะฮ์อิษนา อะซารียะ หรือผู้นับถืออิหม่าม 12 พระองค์⁴³ โดยชื่อแขกเจ้าเซ็นมาจากพระนามของ “ฮูเซน” ซึ่งเป็นอิหม่ามที่มุสลิมนิกายนี้ให้ความเคารพสักการะ

คำว่า “แขกเจ้าเซ็น” พบอยู่ในเอกสารเก่าอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายดังปรากฏใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ซึ่งบันทึกตามคำบอกเล่าของชาวอยุธยาที่ถูกจับไปเป็นเชลยยังอังวะคราวเสียกรุง พ.ศ. 2310 (ค.ศ. 1767) อธิบายถึงภูมิสถานของพระนครศรีอยุธยาเมื่อข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า

... คลองประดู่เทศมีเข้ามาจนลำคูปากสมุทร คิดแบ่งน้ำในคลองกลางพระนครให้ไหลออกทางคลองตะพานนาคร บรรจบกับคลองประดู่เทศมีตะพานอิฐตรงถนนบ้าน แยกใหญ่ ข้ามมาถนนบ้านแหชื่อตะพานวานร 1 มีคลองน้อยลัดมาจากคลองใหญ่ประดู่จีนมา หล่อออกคลองประดู่เทศ มีตะพานอิฐเดินมาถนนบ้าน แยกใหญ่ ข้ามมาศาลาอาไศรยที่ถนนป่าหญ้าชื่อตะพานป่าหญ้า 1 แล้วมีตะพานอิฐเดินมาแต่นำวัดอำแม่ท้ายบ้าน แยกใหญ่เจ้าเซ็น ตรงมาออกถนนหลวงตรงนำวัดฉัตรทันต ชื่อตะพานฉัตรทันต 1⁴⁴

“คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” กล่าวถึงคำว่า “แยกใหญ่” และ “แยกใหญ่เจ้าเซ็น” ซึ่งเป็นคำที่หมายถึงมุสลิมกลุ่มหนึ่งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสมัยอยุธยาที่เรียกว่า บ้านแยกใหญ่ หรือบ้านแยกใหญ่เจ้าเซ็น ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองแสดงว่าชาวสยามรู้จักและมีปฏิสัมพันธ์กับแขกเจ้าเซ็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เอกสารของไทยยังเรียกขานมุสลิมกลุ่มนี้ไว้อีกอย่างว่า “แขกมะหน่น” หรือ “แขกมะหน่น” ปรากฏในเอกสาร

⁴¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542: 323.

⁴² พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร), เจกอะหมัดและต้นสกุลบุรณาค, พิมพ์ครั้งที่ 4 (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2546), หน้า 16.

⁴³ สัมภาษณ์อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, 19 ตุลาคม 2545.

⁴⁴ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง,” ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 13.

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ อย่างเช่นใน “กาพย์เห่บทเจ้าเข็น” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งเรียกพวกแขกเจ้าเข็นว่า “มะหังน”⁴⁵

“หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” มีข้อความตอนหนึ่งอธิบายไว้ว่า “แลศาสนานาบีมะหะหมัดที่แขกเรียกว่าระสูหลุนหล่า ก็เป็นศาสนาใหญ่อย่างหนึ่ง คนถือศาสนาแยกกันเป็นสองอย่าง เรียกว่าสุหนี่พวกหนึ่งเรียกว่าหมันพวกหนึ่ง”⁴⁶ “หนังสือจดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุณนาค” ซึ่งเรียบเรียงโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) กล่าวถึงประวัติของขุนนางในตระกูลบุณนาคว่าสืบสายตระกูลมาจากปฐมวงศ์คือ “เจกอะหมัด” ซึ่งเป็นแขกชาติมะหังนหรือแขกเจ้าเข็น⁴⁷

มีการอธิบายถึงที่มาของคำว่า “มะหัน” หรือ “มะหังน” ไว้แตกต่างกัน หนังสือ “เจกอะหมัด” กล่าวว่ามาจากคำ “โมกุล” หรือ “โมกัล” หรือ “มุกัล” ซึ่งเป็นคำที่อิหร่านเรียกมองโกล “คำนี้โดยปกติฝรั่งเข้าใจว่าหมายถึง อาณาจักรของบาเบอร์ (คือ บาบัวร์ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์โมกุล- ผู้วิจัย) ผู้เป็นโมสเลมได้มาสร้างขึ้นในอินเดีย กาลต่อมาคำๆ นี้หมายถึงไปถึงพวกถือศาสนาอิสลามซึ่งอยู่ในประเทศต่างๆ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย”⁴⁸ หนังสือ “ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์” ของกาญจนากรพันธุ์ อธิบายถึงที่มาของคำนี้ว่า

... ที่เรียก “แขกมะหัน” (มีคำว่าแขกนำหน้า) คิดดูกลางที่จะเรียกตามแขกอินเดียก็ได้ คือทางอินเดียสมัยโบราณ เรียกแขกที่ถือศาสนาอิสลามที่เข้ามาในอินเดียทางตะวันตกโดยเฉพาะแขกอิหร่านหรือเปอร์เซีย “มะหังล” (คือ มองโกล) แขกเปอร์เซียเป็นพวกถือนิกายชีอะฮ์ แขกอินเดียที่มาอยู่เมืองไทย คงจะเรียกแขกเปอร์เซียที่ถือนิกายชีอะฮ์คือ เจ้าเข็นว่า “มะหังล” หรือ “มะหัน” ตามไปด้วยคำว่า “มะหัน” ที่ใช้เรียกแขกถือนิกายชีอะฮ์หรือเจ้าเข็น จึงได้กลายมาเป็นเหมือนอย่างนิกายทางศาสนาซึ่งแทนที่จะเรียก “ชีอะฮ์” ก็เรียก “มะหัน” เป็นคู่กับ “สุหนี่”⁴⁹

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์ นักวิชาการด้านอิสลามศึกษาและมุสลิมศึกษาอธิบายถึงคำ มะหังน ว่ามาจากโมกุล (Mughal) “ซึ่งบางทีใช้เรียกแขกเจ้าเข็น โดยที่ไม่ได้ออกเสียงเป็น กุล หากคล้าย หุ่่น”⁵⁰ ในหนังสือ “สำเภาภักษัตริย์สุลัยมาน” ซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางของคณะราชทูตชาวอิหร่านที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี

⁴⁵ ประชุมกาพย์เห่เรือสมัยกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504), หน้า 28.

⁴⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, หน้า 130-131.

⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ), จดหมายเหตุประมวงค์สกุลบุณนาค, (พระนคร: พระจันทร์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงดลัป ประดิพัทธ์กุลบาทน เมรุวัดธาตุทอง, 16 มีนาคม 2513), หน้า 2.

⁴⁸ พระยาโกมารกุลมนตรี, เจกอะหมัดและต้นสกุลบุณนาค, หน้า 17.

⁴⁹ กาญจนากรพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: บุรินทร์การพิมพ์, 2517), หน้า 48-49.

⁵⁰ ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์, ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย (ฉบับแก้ไข) และสำเภาภักษัตริย์สุลัยมาน (ฉบับย่อ) (กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2517), หน้า 68.

กับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ.ศ. 2230 (ค.ศ. 1687)⁵¹ เรียกมุสลิมนิกายชีอะฮ์ที่มาจากอินเดียว่าพวก “มะห์ล” (Mahol) โดยกล่าวว่าพวกมะห์ลมีส่วนร่วมในการขึ้นสู่อำนาจของสมเด็จพระนารายณ์⁵² จากหลักฐานใน “สำเนาจดหมายสุลัยมาน” แสดงว่า “มะห์ล” ไม่ได้หมายถึง มุสลิมนิกายชีอะฮ์ที่เป็นชาวอิหร่านหรือชาวเปอร์เซียอย่างที่เอกสารซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น อธิบาย ในทางตรงข้ามคำนี้เป็นชื่อเรียกขานที่ชาวอิหร่านใช้เรียกมุสลิมนิกายชีอะฮ์จากอินเดีย เนื่องจากมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสยามนั้นส่วนใหญ่คือ กลุ่มที่อพยพเคลื่อนย้ายมาจากรัฐมุสลิมชีอะฮ์ในอินเดียอย่างกอลกอนดา⁵³ ภายหลังคำว่า “มะห์ล” จึงกลายเป็นคำที่ชาวสยามใช้เรียกขานแขกเจ้าเซ็นและแพร่หลายสืบต่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ น่าสังเกตว่าในเอกสารสมัยอยุธยาอย่างคำให้การชาวกรุงเก่าและคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ไม่ปรากฏคำว่าแขกมะห์ล อยู่ในเอกสารดังกล่าว นอกจากนี้ยังไม่พบคำว่า “มะห์ล” ในเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยสมัยอยุธยา มีความเป็นไปได้ว่าคำ “มะห์ล” น่าจะใช้เรียกมุสลิมนิกายชีอะฮ์อิหร่าน อะชาเรียะในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในภาพเขียนที่เจ้าเซ็นในรัชกาลที่ 2 จดหมายเหตุประมวงศสกุลบุณาคในรัชกาลที่ 3-4 และหนังสือแสดงกิจจานุกิจในรัชกาลที่ 4

ในสังคมไทยคำว่า “แขกเจ้าเซ็น” จึงมีความหมายเช่นเดียวกับ “แขกมะห์ล” คือ หมายถึงมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะฮ์ อิหร่านอะชาเรียะ แต่คำทั้งสองมีนัยยะทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันกล่าวคือ คำว่า “แขกเจ้าเซ็น” แสดงถึงนิกายทางศาสนา คือ หมายถึงพวกที่นับถืออิหม่ามสุเอนหรือพวกนิกายชีอะฮ์ ส่วนคำว่า “แขกมะห์ล” นั้นมีนัยยะที่โน้มเอียงไปในเรื่องของเชื้อชาติหรือแนวคิดด้านชาติพันธุ์กล่าวคือ “มะห์ล” น่าจะมีความหมายถึง พวกมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในประเทศไทยหรือผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากมุสลิมกลุ่มนี้

⁵¹ “สำเนาจดหมายสุลัยมาน” (The Ship of Sulaiman) หรือ “ซาฟีนะห์ เย ซุลัยมานี (Safinah ye Sulaimani) เป็นบันทึกการเดินทางของคณะทูตอิหร่านซึ่งชาห์สุลัยมาน (Shah Sulaiman ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2209-2237 (ค.ศ. 1666-1694)) แห่งราชวงศ์ซาฟาวิทรงส่งมาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ ผู้บันทึกคือ เลขานุการและอาลักษณ์ประจำคณะทูตคือ อิบน์มุฮัมมัด อิบรอฮีม มุฮัมมัด รอบี (Ibn Muhammad Ibrahim Muhammad Rabi) (เกี่ยวกับการวิเคราะห์เอกสารฉบับนี้ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2153-2435) (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 15-17; Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, translated by John O' Kane (London: Routledge & Keagan Paul, 1972), pp.12-13.; มุฮัมมัด รอบี บิน มุฮัมมัด อิบรอฮีม, *ซาฟีนะห์ เย ซุลัยมานี: ซัฟร์ นอเมะฮ์ ซะฟิร อีรอน เบะ ซะยอุม* (สำเนาจดหมายสุลัยมาน : จดหมายเหตุคณะทูตอิหร่านสู่สยาม), บรรณาธิการโดย อับบัส โฟรกี (تهران: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเตหะราน, ฮ.ศ.1421), หน้า 1-7.)

⁵² Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p.95.; มุฮัมมัด รอบี บิน มุฮัมมัด อิบรอฮีม, *ซาฟีนะห์ เย ซุลัยมานี*, หน้า 93.; ดูรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของมุสลิมชีอะฮ์ในการสนับสนุนการยึดอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า.....

⁵³ เชอวาลิเยร์ เดอ ชอ몽ต์ (Chevalier de Chaumont) ราชทูตชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) กล่าวถึงพวกมัวร์ในอยุธยาซึ่งหมายถึงมุสลิมนิกายชีอะฮ์ว่าพวกมัวร์ที่มีจำนวนมากที่สุดคือผู้ที่อพยพมาจากกอลกอนดา (ดูรายละเอียดใน Michael Smithies, ts., *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam*, p.83.

มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน (Indo-Iranian Muslim) หมายถึง “มุสลิมซึ่งประกอบด้วยกลุ่มเชื้อชาติอิหร่านและอินเดีย รวมทั้งพวกเลือดผสมระหว่างคนเชื้อชาติอิหร่านกับอินเดีย”⁵⁴ อย่างไรก็ตาม ชาวอิหร่านหรืออิหรานิ (*Iran*) ก็ประกอบไปด้วยคนหลายเชื้อชาติที่มีการผสมกลมกลืนกันอยู่ในระดับหนึ่ง⁵⁵ ส่วนชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย (India Muslim) โดยเฉพาะพวกที่นับถือนิกายชีอะฮ์ เป็นกลุ่มที่มีการผสมผสานระหว่างชนเชื้อชาติต่างๆ อาทิ อาหรับ อิหร่านและเตอร์ก⁵⁶ มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านจึงเป็นกลุ่มที่มีการผสมผสานกันทางเชื้อชาติจากการสมรสระหว่างมุสลิมเชื้อสายอิหร่านกับชาวอินเดียพื้นเมืองมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านเหล่านี้ส่วนใหญ่นับถือนิกายชีอะฮ์อิษนา อะชารียะและตั้งชุมชนตามเมืองสำคัญๆ ในอินเดียก่อนจะอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามายังสยาม ดังปรากฏในเอกสารของชาวต่างชาติ รวมทั้งเอกสารของอิหร่านที่เรียกคนเหล่านี้ว่า “มะฆัล” และชาวสยามเรียกว่า “มะห่งน” ซึ่งหมายถึง “แขกเจ้าเซ็น”

ชาวตะวันตกที่เข้ามาสู่สยามในสมัยอยุธยาเรียก “แขกเจ้าเซ็น” หรือ “แขกมะห่งน” ว่า “มัวร์” (Moor) จัดหมายเหตุของเชอวาลิเยร์ เดอ ชอ몽ต์ (Chevalier de Chaumont) ราชทูตฝรั่งเศสคนแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์กล่าวว่า พวกมัวร์ในสยามประกอบไปด้วยชนเชื้อชาติเตอร์ก อิหร่าน โมกุล กอลกอนดาและเบงกอล โดยคนเหล่านี้นับถือศาสนาแตกต่างจากพวกมลายู⁵⁷ กล่าวคือ พวกมลายูนับถือศาสนาอิสลามนิกายสุนนี ส่วนพวกมัวร์นั้นนับถือนิกายชีอะฮ์อิษนา อะชารียะ⁵⁸ จากจดหมายเหตุของเดอ ชอ몽ต์ทำให้เห็นได้ว่ามุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสมัยอยุธยาประกอบด้วย คนหลายเชื้อชาติทั้งมุสลิมที่มาจากตะวันออกกลางและอินเดีย หลักฐานสำคัญที่แสดงว่าพวกมัวร์ในสยามคือ มุสลิมนิกายชีอะฮ์อิษนา อะชารียะปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศสในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและได้เล่าถึงการประกอบพิธี

⁵⁴ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า 57.

⁵⁵ John Chardin, *Travel in Persia 1673-1677* (New York: Dover Publication, 1988), p.126.; ชนเชื้อชาติอิหร่าน (Irani) ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เฉพาะชาวอิหร่านมีอยู่ 6 เชื้อชาติใหญ่คือ ชาวเปอร์เซีย (Persian) เคิร์ด (Kurdish) กิลาน (Gilani) มะซันเดอร์าน (Marzanderani) ลอริ (Lori) บาลูชี (Baluchi) และกลุ่มเชื้อชาติย่อยๆ อีกหลายกลุ่ม นอกจากนี้อิหร่านยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อีก 2 กลุ่มคือ เชื้อสายเซมิติก (Semetic) เช่น อาหรับ และเชื้อสายตุรกี (Turkish) เช่นพวกเตอร์กโคมัน (Turkoman) (ดูรายละเอียดใน John W. Limbert, *Iran at War with History* (Boulder: Westview Press, 1978), p.21.)

⁵⁶ มุสลิมอินเดียสืบทอดสายเลือดมาจากมุสลิมเชื้อชาติที่เข้ามาสู่อินเดียในหลายลักษณะทั้งการรุกรานด้วยกำลัง การค้า การอพยพตลอดจนการเผยแพร่ศาสนา โดยมีการเคลื่อนย้ายของมุสลิมหลายเชื้อชาติต่างเวลากัน ได้แก่มุสลิมอาหรับ ทเตอร์ก อัฟกัน และอิหร่าน (ดูรายละเอียดใน Leonard Y. Andaya, “Ayutthaya and the Persian and Indian Muslim Connection,” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, Edited by Kennon Breazeale (Bangkok: Printing House of Thammasat University, 1999), pp.121-124.; T.W. Arnold, *The Eaching of Islam*, Third reprinted (Lahore: Ashraf Press, 1968), pp.257-296.)

⁵⁷ Michael Smithies, ts., *The Chevalier de Chaumont and the Abbé de Choisy Aspects of the Embassy to Siam*, p.83.

⁵⁸ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า 59.

มุฮัมมัดหรือตะชีดของพวกมัวร์ในสยาม⁵⁹ ใน “สำเนาจดหมายที่ส่งไป” กล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าชายก็ทรงใช้โอกาสในพิธีตะชีดของพวกมะหฺนในการรวบรวมกำลังเพื่อยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาสมเด็จพระปิตุลา⁶⁰ ด้วยเหตุนี้คำว่า “มัวร์” ซึ่งชาวตะวันตกเรียกมุสลิมกลุ่มหนึ่งในสยามจึงแตกต่างจากคำว่า “มัวร์”⁶¹ ซึ่งชาวตะวันตกใช้เรียกมุสลิมโดยทั่วไป กล่าวคือ พวกมัวร์ในสยามได้แก่ มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์อิษนา อะฮ์ลียะ⁶²

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น คำว่า “แขกมะหฺน” “แขกเทศ” ในภาษาไทย และคำว่า “มัวร์ในสยาม” จึงหมายถึงมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะฮ์ อย่างไรก็ตาม มุสลิมนิกายชีอะฮ์ทั่วไปมิได้หมายถึง “แขกเจ้าเซ็น” หรือ “เจ้าเซ็น” เนื่องจาก “ความแตกต่างดังกล่าวถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของสถานภาพความเป็นไทยของสังคมเจ้าเซ็น ที่มีเส้นทางการเดินทางของประวัติศาสตร์ร่วมกันมากกว่าสามศตวรรษ อีกทั้งการดำรงอยู่และการประกอบกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในปัจจุบัน”⁶³ ดังนั้นแขกเจ้าเซ็นจึงหมายถึง มุสลิมนิกายชีอะฮ์อิษนา อะฮ์ลียะในประเทศไทยที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมสืบเนื่องต่อกันมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน มุสลิมกลุ่มนี้มีอัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างจากมุสลิมนิกายเดียวกันในภูมิภาคอื่นๆ อันเป็นผลมาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานกว่า 400 ปี

ความเป็นมาของแขกเจ้าเซ็นในประเทศไทย

มุสลิมนิกายชีอะฮ์อิษนา อะฮ์ลียะจากอินเดียและอิหร่านน่าจะเดินทางเข้ามาค้าขายหรือตั้งถิ่นฐานในเขตราชอาณาจักรสยามตั้งแต่ในสมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว เมื่อพิจารณาบันทึกของดูอาร์เต บาร์โบซา (Duarte Barbosa) ชาวโปรตุเกสซึ่งเดินทางมายังดินแดนรอบมหาสมุทรอินเดียฝั่งตะวันออกเมื่อ

⁵⁹ จดหมายเหตุชาวฝรั่งเศสที่กล่าวถึงพิธีมุฮัมมัดหรือตะชีดของพวกมัวร์ในสยามได้แก่จดหมายเหตุของ เดอ ชัวว์ซี (Abbé de Choisy) และกีเย ตาชาร์ด (Guy Tachard) และซิมองต์ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubère) (ดูรายละเอียดใน ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า, 2510), หน้า 500.; Abbé de Choisy, *Journal of A Relation of A Voyage to Siam 1685-1686*, translated by Michael Smithies (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993), p.212.; Guy Tachard, *A Relation of the Voyage to Siam* (Bangkok: White Orchid, 1985), p.241.)

⁶⁰ Muhammad Rabi, *The Ship of Sulaiman*, p.95.

⁶¹ คำว่า “มัวร์” (Moor) ซึ่งชาวตะวันตกใช้เรียกพวกมุสลิมนั้นเป็นคำที่ชาวโปรตุเกสและสเปนใช้เรียกมุสลิมหรือผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามที่มาจากแอฟริกาตะวันออก ตะวันออกกลาง เอเชียกลาง และอินเดีย เป็นความหมายโดยรวมๆ ไม่ได้แยกตามเชื้อชาติ ภูมิภาค หรือนิกายทางศาสนา เมื่อชาวตะวันตกชาติอื่นเข้ามายังเอเชียในตอนหลังก็เอานิยามคำว่ามัวร์ของชาวโปรตุเกสและสเปนมาใช้ (ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า 58.; ลาลูแบร์, *ราชอาณาจักรสยาม เล่ม 1*, หน้า 45-46.)

⁶² จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า 59.

⁶³ ชาตรี นนทเกษ, *กฎจารีตประเพณี* (กรุงเทพฯ: ออฟเซ็ท ครีเอชั่น, 2545), หน้า 36.

พ.ศ. 2045 (ค.ศ. 1502) กล่าวถึงชนชาติต่างๆ ที่อยู่ในเขตอาณาจักรสยาม⁶⁴ โดยเฉพาะพวกมัวร์ซึ่งมีบทบาทอยู่ตามเมืองท่าการค้าฝั่งตะวันตกของสยามเช่นที่ตะนาวศรี ในบันทึกกล่าวว่าคนเหล่านี้นำสินค้าประเภททองแดง ปรอท ชาติ ผ้าพื้น ไหม กำมะหยี่จากเมกกะ ญูฬารัน สร้อยปะการัง น้ำกุหลาบ ผื่น และผ้าคุชราต เข้ามาขายสินค้าเหล่านี้จำหน่ายได้ราคาดีในสยาม⁶⁵ สินค้าที่กล่าวมาข้างต้นหลายประเภทเป็นของที่มุสลิมซึ่งมีพื้นเพมาจากแถบตะวันตกของสยามนิยมใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ญูฬารัน (saffron) ซึ่งใช้ในการปรุงอาหารและมีต้นกำเนิดมาจากดินแดนแถบเมดิเตอร์เรเนียน⁶⁶ น้ำกุหลาบ (rose water) ใช้ในการทำขนมหรือปรุงน้ำให้หอมสำหรับดื่มหรืออาบ สร้อยปะการังที่อาจจะนำมาทำประคำที่มุสลิมใช้นับจำนวนคำสรรเสริญพระนามของพระเจ้าหลังการนมาซ (ที่เรียกว่าลูกดัดขี้)⁶⁷ ผื่นถือเป็นสมุนไพรที่แพทย์มุสลิมใช้ในการปรุงยา รวมทั้งมีสรรพคุณให้เกิดความฮึกเหิม⁶⁸ สินค้าเหล่านี้นำเข้ามาส่องการบริโภคของบรรดามุสลิมที่อพยพมาจากฝั่งตะวันตกและตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในสยาม

บันทึกของโตเม ปิเรส (Tomé Pires) นักเดินทางชาวโปรตุเกสซึ่งเดินทางจากอียิปต์เพื่อไปยังจีนระหว่าง พ.ศ. 2055-2058 (ค.ศ. 1512-1515) และผ่านสยามได้บรรยายเกี่ยวกับชาวต่างชาติในสยามไว้ว่าประกอบไปด้วย พวกมัวร์ อาหรับ เปอร์เซีย เบงกาลี กลิงค์ จีน และชาติอื่นๆ⁶⁹ บันทึกทั้งสองฉบับคือหลักฐานที่แสดงว่าอย่างน้อยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2045-2058 หรือก่อนหน้ารัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชาวอิหร่านหรือเปอร์เซียตั้งถิ่นฐานในสยามแล้ว

แม้หลักฐานข้างต้นจะไม่ได้กล่าวว่าชาวเปอร์เซียที่ตั้งถิ่นฐานในสยามเป็นมุสลิมนิกายชีอะฮ์หรือไม่ แต่เมื่อพิจารณาจากกระแสการแผ่ขยายของนิกายชีอะฮ์ในอิหร่านที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2045 (ค.ศ. 1502) คือ ในช่วงการสถาปนาราชวงศ์ซาฟาวิ และนิกายนี้ได้แผ่ขยายอย่างรวดเร็วเข้าไปในอินเดียฝั่งตะวันตกและตะวันออก จึงมีความเป็นไปได้ว่าชาวอิหร่านซึ่งนับถือนิกายชีอะฮ์ได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ ในอินเดีย และเข้ามาติดต่อค้าขายอยู่ตามเมืองท่าชายฝั่งตะวันตกของสยาม โดยชาวอิหร่านและมุสลิมจากอินเดียบางส่วนซึ่งตั้งถิ่นฐานในสยามก็น่าจะนับถือนิกายชีอะฮ์ อิษนา อะฮารียะด้วย

⁶⁴ ในหนังสือของดูอาร์เต บาร์โบซา (The Book of Duarte Barbosa) เรียกชื่ออาณาจักรว่า อันสยาม (Anseam หรือ Ansiam) สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำ อัซสยาม (As-Siam) ซึ่งเป็นภาษาอาหรับ โดยพวกโปรตุเกสคงรับคำนี้ผ่านทางพ่อค้าชาวอาหรับอีกต่อหนึ่ง (ดูรายละเอียดใน *The Book of Duarte Barbosa Vol.II*, translated by Mansel Longworth Dames (Millwood, New York: Kraus Reprint, 1967), p.162.)

⁶⁵ *The Book of Duarte Barbosa Vol.II*, p.164.

⁶⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Saffron>.

⁶⁷ ดัดขี้ หรือดัดขะ เป็นลูกประคำที่มุสลิมจะใช้สำหรับการเอ่ยนามพระเจ้า โดยจะเอ่ยนามพระนามรวม 100 ครั้ง โดยใช้วิธีนับลูกดัดขี้จนกระทั่งครบ มุสลิมจะนับลูกดัดขี้หลังจากการนมาซหรือใช้ในการภาวนารำลึกถึงพระเจ้าเป็นประจำ

⁶⁸ ดังปรากฏว่าเมื่อครั้งกบฏมอญก่อกวนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พวกมอญก็ใช้ผื่นเป็นยากระตุ้นให้สามารถสู้รบกับกองกำลังของพลเรือนได้อย่างบ้าบิ่น (ดูรายละเอียดใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, "บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวฯ, หน้า159.)

⁶⁹ *The Suma Oriental of Tomé Pires and the Book of Francisco Rodrigues Vol.1*, translated and edited by Armando Cortesoa (New Delhi: Asian Educational Services, 1990), p.104.

จากการสำรวจที่ตั้งของชุมชนมุสลิมในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาพบว่า ชุมชนมุสลิมในยุคต้นๆ ล้วนตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองชอยตั้งแต่ทิศใต้เรื่อยไปจนถึงทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา พื้นที่นี้เป็นย่านชุมชนมุสลิมหลายกลุ่ม อาทิ พวกเชื้อชาติจาม มลายู ขว และมัวร์ โดยมีขอบเขตตั้งแต่คลองคูจาม คลองตะเคียนเรื่อยไปจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณมัสยิดตะเกียบในปัจจุบัน บริเวณนี้เป็นพื้นที่เก่าที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น ปรากฏชื่อของ “ปทาคูจาม” หรือหมู่บ้านของชาวจามมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือสมเด็จพระอินทราชาที่ 1 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1952-1967 (ค.ศ. 1409-1424))⁷⁰ ประยูร อุลูชาฎะหรือ น. ณ ปากน้ำ เคยสำรวจโบราณสถานในย่านคลองคูจามและสันนิษฐานว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นชุมชนเก่าก่อนสมัยอยุธยา⁷¹ พื้นที่ที่น่าจะเคยมีมุสลิมกลุ่มต่างๆ รวมทั้งชาวเปอร์เซียหรือชาวอิหร่านอยู่อาศัยมาตั้งแต่ช่วงอยุธยาตอนต้น จากบันทึกของมาฮวน (*Ma Huan*) อาลักษณ์ชาวจีนมุสลิม (หุย) ที่เดินทางมากับขบวนเรือสำรวจโลกของมหาขันทีเจิ่นเหอ (*Cheng Ho*) นายพลเรือของพระจักรพรรดิหย่งโล่ (*Yung-Lo* จักรพรรดิจีนราชวงศ์หมิงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1946-1967 (ค.ศ. 1403-1424) ระหว่าง พ.ศ. 1950-1952 (ค.ศ. 1407-1409) กล่าวว่าในอาณาจักรเสียนโล่ (*Hsien-lo*) หรือสยามมีชาวต่างชาติอยู่อาศัยถึง 600 ครอบครัว⁷² แม้ว่าบันทึกฉบับนี้จะไม่ได้กล่าวว่าชาวต่างชาติในสยามเป็นชนชาติใดบ้างแต่จากรายการสินค้าต่างๆ ซึ่งขายกันอยู่ในสยามนั้นมีอยู่ 2 สองชนิดซึ่งมาฮวนเรียกตามชื่อในภาษาอิหร่านหรือภาษาฟาร์ซี อย่างแรกได้แก่ “มะซุเกนติ” (*ma-ssu-k'en-ti*) ซึ่งคำนี้มาจากภาษาอิหร่านว่า “มาซกันดี” (*mazgandi*) แปลว่าหินมีค่าหรือพลอย สินค้าอย่างที่สองคือ “ยะกู” (*ya-ku*) ซึ่งเป็นศัพท์ในภาษาอิหร่านแปลว่าทับทิม หรือ คอรันดัม (*corundum*) การที่สินค้าพื้นถิ่นบางชนิดของสยามเรียกชื่อด้วยภาษาอิหร่านแสดงว่าน่าจะมีพ่อค้าชาวอิหร่านเข้ามาซื้อขายสินค้าบางอย่างกับชาวสยามตั้งแต่สมัยที่เจิ่นเหอเดินทางเข้ามายังสยามจึงปรากฏชื่อของสินค้าสองชนิดคือ พลอยสีและทับทิมในภาษาอิหร่านอยู่ในบันทึกของนักเดินทางชาวจีนที่ผ่านมา สินค้าอัญมณีทั้งสองประเภทนี้เป็นที่ต้องการมากในอินเดีย อิหร่านและอารเบีย⁷³

⁷⁰ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยากล่าวไว้ว่า เจ้าพระยามหาเสนาปล้นเอาพระนครศรีอยุธยาจากสมเด็จพระรามาธิบดีและทูลเชิญสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นเป็นกษัตริย์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเนรเทศพระรามาธิบดีให้ไปครองอยู่ที่ปากปทาคูจาม (ดูรายละเอียดใน พระราชพงศาวดาร)

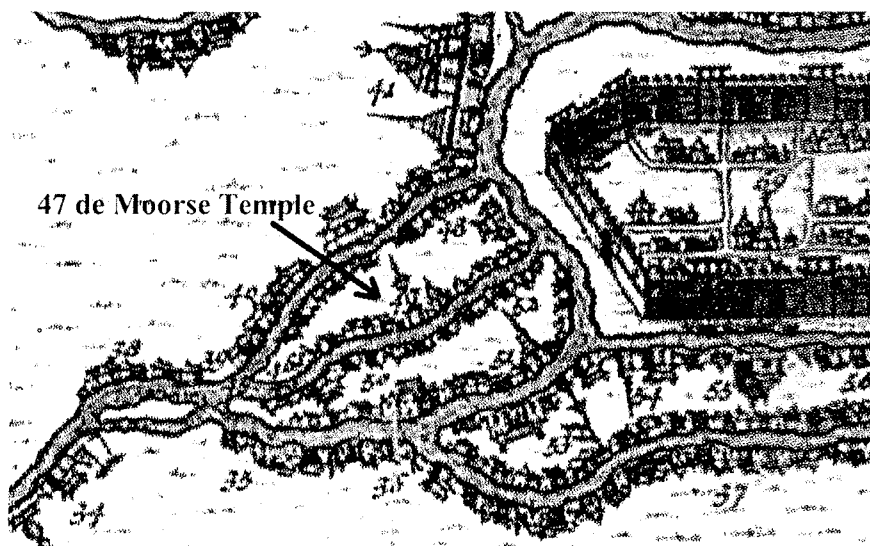
⁷¹ น. ณ ปากน้ำสันนิษฐานว่า คลองปะจาม หรือคลองคูจามนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เวียงเล็ก หรือเวียงเหล็กในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทองก่อนจำทรงย้ายที่ตั้งเมืองใหม่ไปยังเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เขาเสนอว่าน่าจะเป็นเมืองหรือเวียงโบราณมาก่อนภายหลังเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยึดอำนาจได้แล้วจึงทรงให้เนรเทศสมเด็จพระรามาธิบดีซึ่งเป็นพระญาติไปครองเมืองปทาคูจามหรือเขตเวียงเล็กซึ่งเป็นเมืองเดิมก่อนการสถาปนาพระนครศรีอยุธยา (ดูรายละเอียดใน น. ณ ปากน้ำ, *ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540), หน้า 9.

⁷² Ma Huan, *Ying-yai Sheng-lan: The Overall Survey of the Ocean's Shores*, reprinted, edited by Feng Ch'eng-Chün (Bangkok: White Lotus, 1997), p.106.

⁷³ ดังจะเห็นได้ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีพ่อค้ามุสลิมจากอินเดีย และอิหร่านเข้ามาหาซื้อพลอยและทับทิมจากพะโค และสยามเพื่อไปขายในอินเดีย (ดูรายละเอียดใน)

คนเหล่านี้คงตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลำน้ำที่เป็นย่านการค้าเก่าแก่โดยเฉพาะแถบตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะเมืองอยุธยา เพื่อประกอบการค้าในสยาม

จากการศึกษาแผนที่ Valentijn ของฮอลันดาซึ่งเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2267-2269 (ค.ศ. 1724-1726) พบว่ามีการแสดงที่ตั้งศาสนสถานของพวกมัวร์ (de Moorse Temple) ไว้ในตำแหน่งหมายเลข 47 บนแผนที่ (ภาพประกอบหมายเลข 1) ซึ่งแสดงว่ามีศาสนสถานของมุสลิมที่นับถือนิกายชีอะฮ์อยู่นอกกำแพงเมืองไปทางตะวันตกเฉียงใต้ ใกล้กับชุมชนของพวกมลายู (หมายเลข 46) บริเวณนี้ตรงกับพื้นที่ของมัสยิดตะเกียซึ่งเป็นสถานที่ฝังศพ “เจ้าประคุณตะเกีย” นอกจากนี้ยังเคยมีผู้ค้นพบสิ่งของและโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพิธีมุฮัรรัมของพวกชีอะฮ์ที่แม่น้ำด้านหน้ามัสยิดตะเกีย⁷⁴ หลักฐานการค้นพบสิ่งของที่เกี่ยวของกับมุสลิมกลุ่มนี้รวมทั้งแผนที่ของฮอลันดาแสดงว่าบริเวณมัสยิดตะเกียน่าจะเป็นชุมชนเดิมของพวกมุสลิม นิกายชีอะฮ์มาก่อน

ภาพประกอบหมายเลข 1 แสดงที่ตั้งศาสนสถานของพวกมัวร์นอกกำแพงเมืองพระนครศรีอยุธยา

ที่มา: Thomas Suárez, *Early Mapping of Southeast Asia*

(Singapore: Periplus, 1999), pp.234-235.

เป็นที่เข้าใจแต่เดิมว่า “ตะเกีย” มาจากคำว่า “เตอร์ก” หรือ “เตอร์ก” หมายถึง ชาวเตอร์ก (Turk) หรือชาวตุรกี (Turkish) โดยเชื่อว่ามัสยิดตะเกียอาจจะเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวตุรกีมาก่อน⁷⁵ อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำว่า “ตะเกีย” น่าจะมาจากคำในภาษาอาหรับและภาษาเปอร์เซียว่า “ตะกียะ”

⁷⁴ สัมภาษณ์ ธรรมเนียบ แสงเงิน นักวิชาการอิสระ; ผู้วิจัยเคยเห็นภาพถ่ายของ

⁷⁵ มัสยิดแห่งนี้ได้รับพระราชทานนามจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “มัสยิดตะเกียโยคิน ราชมินจินจา สยาม”

(*takiyya*) หมายถึง สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์⁷⁶ นอกจากนี้ ยังหมายถึงกลุ่มทางศาสนาที่มีแนวคิดตามแบบซูฟี (Sufi) หรือด้านรหัสนิยม (Mysticism) ซึ่งให้ความสำคัญและบทบาทกับนักบวชหรือผู้นำที่มีตำแหน่งเรียกว่า “เชค” (Sheikh) ซึ่งแนวคิดแบบรหัสนิยมนี้แพร่หลายในตุรกี อิหร่าน และอินเดียมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10⁷⁷ เป็นไปได้ว่าบริเวณนี้อาจจะเป็นที่ตั้งชุมชนของมุสลิมกลุ่มแรกๆ ที่มาจากเอเชียตะวันตกและอินเดียในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้น (คริสต์ศตวรรษที่ 13-14) เมื่อถึงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15 พวกมุสลิมชีอะฮ์จึงเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนนี้ดังปรากฏหลักฐานการค้นพบวัตถุพิธีที่เกี่ยวข้องกับนิกายชีอะฮ์ และแผนที่ฮอลันดาซึ่งระบุว่าบริเวณดังกล่าวเป็นศาสนสถานของพวกมัวร์

จากหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้นแสดงว่า น่าจะมีการตั้งชุมชนของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ อิษนาอะฮ์ริยะในสยามมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 โดยชุมชนนี้อยู่นอกเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ใกล้กับแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงมีการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมนิกายชีอะฮ์อีกกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของเจกอะหมัด และชุมชนนี้ได้ขยายตัวจนกลายเป็นชุมชนนิกายชีอะฮ์ อิษนาอะฮ์ริยะใหญ่ที่สุดในพระนครศรีอยุธยา “จดหมายเหตุประมวงศสุกุลบุณนาศ” กล่าวถึงการเดินทางเข้ามาสู่สยามของ เจกอะหมัด มุสลิมนิกายชีอะฮ์ อิษนาอะฮ์ริยะชาวอิหร่านไว้ดังนี้

... เดิมท่านเศรษฐีแขกสองคนพี่น้องเป็นชาติมะห์นแลเป็นชาวเมืองกุนีในแผ่นดินอาหรับ ท่านผู้พี่ชื่อ เจกอะหมัด ท่านผู้น้องชื่อ มะห์มัดสะอิด สองคนพี่น้องเป็นหัวหน้าพ่อค้าใหญ่ฝ่ายแขกทั้งปวง ท่านทั้งสองนั้นเป็นต้นเหตุพาพวกลูกค้าแขกชาติมะห์น คือ แขกเจ้าเซ็น เข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยา สยามประเทศเมื่อ จุลศักราช ๙๖๑ ปีขาล จัตวาศกเมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าบรมราชาทรงธรรมมหาประเสริฐ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๒๒ พระองค์ในกรุงเทพมหานครบรมบวรทวารวดีศรีอยุธยา⁷⁸

แต่เดิมนั้นชุมชนมุสลิมนิกายชีอะฮ์น่าจะตั้งอยู่นอกเกาะเมืองอยุธยาออกไปทางตะวันออกเฉียงใต้จนถึงยุคสมัยที่เจกอะหมัดเข้ามามีบทบาทอยู่ในราชสำนักสยามเขาได้จัดสร้างชุมชนนิกายชีอะฮ์ในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและเป็นผู้วางรากฐานสังคมของมุสลิมนิกายนี้ในสยามจดหมายเหตุประมวงศสุกุลบุณนาศ กล่าวไว้ว่าเจกอะหมัดได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาบริเวณท่ากายี⁷⁹ ส่วนใน

⁷⁶ Nathalie Clayer, “Tekke,” in *The Encyclopaedia of Islam online*, <http://www.encyislam.brill.nl/start2.asp>.

⁷⁷ Ibid.; ซูฟี หรือตะซอวูฟ (Sufi หรือ Tasawwuf) เป็นนิกายหรือมัซฮับหนึ่งของอิสลามเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 7 พัฒนาเป็นสำนักคิดด้านปรัชญาอิสลาม หลักการของซูฟีเชื่อว่าการประพฤติตามชะรีอะฮ์ยังไม่เพียงพอให้สามารถเข้าถึงพระเจ้าได้ แต่มนุษย์ต้องเพียรพยายามขัดเกลาละกิซและสิ่งอันเป็นกิเลสทั้งปวง และสนับสนุนการใช้ชีวิตที่สมถะหรือการภาวนา ซูฟีมีต้นกำเนิดในอิหร่านก่อนจะแผ่ขยายไปยังดินแดนต่างๆ และเจริญในดินแดนนอกอารเบีย โดยเฉพาะในอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจีน (ดูรายละเอียดใน อนู อาดิล ชะรีฟ, *การกำเนิดสำนักคิดต่างๆ ในอิสลาม*, หน้า 34.; Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, pp.94-95.)

⁷⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า-บุณนาศ), *จดหมายเหตุประมวงศสุกุลบุณนาศ*, หน้า 2.

⁷⁹ “จดหมายเหตุสุกุลบุณนาศฉบับสังเขป” อักษรไทย ภาษาไทย, สมุดไทยดำ, เอกสารส่วนบุคคล

หนังสือ “เจกอะหมัด” ของพระยาโกมารกุลมนตรี กล่าวหาว่าเจกอะหมัดได้สร้างศาสนสถาน (กะฎี) และที่ฝังศพขึ้นตรงที่ดินบ้านท้ายคูเรียกว่าบ้านแขกกะฎีเจ้าเซ็น⁸⁰

จากแผนที่ของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2469⁸¹ แสดงที่ตั้งของบ้านท่ากายซึ่งตั้งอยู่ในเขตเกาะเมืองทางด้านใต้โดยมีคลองเชื่อมต่อเข้าไปยังพื้นที่ตอนในที่เรียกว่าทุ่งแขก (แผนที่หมายเลข 1) บริเวณนี้ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยาส่วนทุ่งแขกตั้งอยู่กึ่งกลางค่อนลงมาทางใต้ของพระนคร ถัดลงมาทางใต้ของทุ่งแขกเป็นเนินดินขนาดเล็กเรียกว่าโคกแขกซึ่งปัจจุบันคือ ที่ตั้งของอนุสรณ์สถานของเจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) เนื่องจากมีผู้สันนิษฐานว่าบริเวณโคกแขกเป็นที่ฝังศพของเจกอะหมัดและที่ตั้งของชุมชนมุสลิมในภายหลังในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาจึงได้มีการสร้างอนุสรณ์สถานของเจกอะหมัดขึ้นในบริเวณนี้⁸²

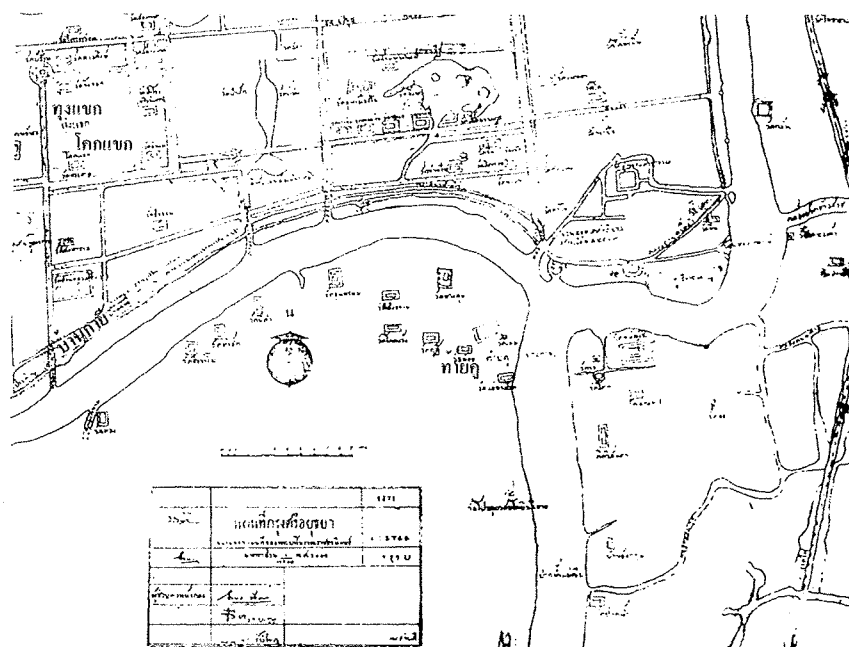
สำหรับบริเวณที่เรียกว่า “บ้านท้ายคู” ซึ่งระบุว่าเป็นป่าช้าหรือสุสานของมุสลิมนั้นในแผนที่ของพระยาโบราณราชธานินทร์ระบุว่า ตั้งอยู่นอกเขตเกาะเมืองออกไปทางตะวันตกเฉียงใต้ตรงบริเวณบางกระจะ ซึ่งแสดงว่าพื้นที่ทั้งสองแห่งไม่ใช่บริเวณเดียวกัน ดังนั้นประเด็นโคกแขกคือ ที่ฝังศพของเจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) จริงหรือไม่ จึงน่าจะต้องมีการศึกษาค้นคว้ากันต่อไป⁸³

⁸⁰ พระยาโกมารกุลมนตรี, *เจกอะหมัดและต้นสกุลขุนนาค*, หน้า 19.

⁸¹ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ศึกษาโบราณสถานในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาเป็นระยะเวลากว่า 20 ปี ตั้งแต่ยังดำรงตำแหน่งหลวงอนุรักษ์เบศร์ รัชมการในมณฑลอยุธยาสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระยาโบราณราชธานินทร์ สุมหเทศาภิบาล และอุปนายกแผนกโบราณคดีในราชบัณฑิตยสถานตามลำดับ แผนที่ชุดนี้จัดพิมพ์อยู่ในหนังสือ “อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์” ซึ่งต่อมาพระยาโบราณราชธานินทร์ได้จัดพิมพ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องในการพระราชพิธีสังเวยอติมหาราชที่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2469 (ดูรายละเอียดใน *อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยากับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ เรื่องศิลปและภูมิสถานอยุธยา กรุงศรีอยุธยา และจังหวัดพิจิตร* (พระนคร: สามมิตร, 2514 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานาปนกิจศพ นางแดง แซ่วัฒนะ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 กันยายน 2514), หน้า 4.)

⁸² รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติการค้นพบสถานที่ฝังศพของเจ้าพระยาบวรราชนายก (เจกอะหมัด) โปรดดูในภาคผนวกที่ 1

⁸³ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เจกอะหมัดน่าจะเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในแถบบริเวณท้ายคู หรือแถบตะเกียบก่อนในระยะแรก ต่อมาเมื่อเจกอะหมัดมีบทบาทและความสำคัญต่อราชสำนักมากขึ้นจึงได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งชุมชนอยู่ในเขตกำแพงเมืองตั้งแต่ท่ากายขึ้นมาจนถึงบริเวณที่เรียกว่าบ้านแขกใหญ่ติดกับถนนแขกมัวร์หรือถนนแขกใหญ่เจ้าเซ็น (แผนที่หมายเลข 8) ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์เรียกว่า “ทุ่งแขก” บริเวณนี้น่าจะเป็นที่ตั้งของชุมชนมุสลิมในภายหลังในเขตกำแพงพระนครซึ่งประกอบไปด้วยที่พักอาศัยและศาสนสถานแต่ไม่น่าจะมีที่ฝังศพหรือสุสานอยู่ร่วมในชุมชนเพราะการฝังศพในเขตกำแพงเมืองเป็นสิ่งต้องห้าม ดังนั้นบริเวณนี้จึงอาจไม่ใช่สถานที่ฝังศพของเจกอะหมัดตามที่ผู้เคยเข้าใจกันมา ในหนังสือ “เจกอะหมัด” ระบุว่ามีการสร้างสุสานไว้ที่ท้ายคูซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่าสุสานที่ฝังศพหรืออุโบสถของชุมชนในภายหลังน่าจะอยู่นอกเขตกำแพงเมืองไปทางตะวันตกเฉียงใต้ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวยังเป็นที่ตั้งของสุสานมุสลิมหลายแห่งที่มีอายุเก่าแก่ย้อนไปถึงสมัยอยุธยา ซึ่งก็สอดคล้องกับแผนที่ Valentijn ของฮอลันดาที่แสดงว่าพื้นที่ท้ายคูนั้นเป็นที่อยู่ของพวกมัวร์หรือมุสลิมในภายหลัง นอกจากนั้นบรรดาผู้สืบสายตระกูลของเจกอะหมัดในปัจจุบันยังได้รับการบอกเล่าให้เดินทางไปเยี่ยมเยือนสถานที่สำคัญสองแห่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแห่งแรกคือ “เจ้าประคุณกลางเมือง” ซึ่งก็ได้แก่

แผนที่หมายเลข 1: แผนที่พระนครศรีอยุธยาฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์ พ.ศ. 2469
แสดงที่ตั้งของทุ่งแขก โคกแขก บ้านนาย และทำนุ

น่าสังเกตว่าวิธีการตั้งชุมชนโดยศาสนสถานกับที่ฝังศพหรืออุโบสถอยู่ห่างกันนี้ยังคงเป็นรูปแบบที่สืบเนื่องต่อเนื่องมาในสมัยหลังกล่าวคือ มุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์มีสถานที่ฝังศพอยู่บริเวณอุโบสถของมัสยิดต้นสนริมปากคลองบางกอกใหญ่ ในขณะที่ศาสนสถานหรือกะฎีที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหลักตั้งอยู่แถบคลองบางหลวง (คลองบางกอกน้อย) และคลองมอญ เมื่อจะมีการฝังศพก็จะลำเลียงไปทางเรือ⁸⁴

ในคำให้การชาวกรุงเก่าและคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม มีคำหนึ่งซึ่งใช้เรียกมุสลิมกลุ่มนี้คือ คำว่า“แขกใหญ่” กล่าวถึงบ้านแขกใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่แถบคลองปทุมเศษมีเข้ามาจนลำคูปากสมุทร⁸⁵ เอกสารดังกล่าวตรงกับที่ตั้งของประชาคมมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในกรุงศรีอยุธยาซึ่งชาวตะวันตกที่เข้ามาในสมัยอยุธยาเรียกว่า พวกมัวร์ เอกสารของชาวตะวันตกยังเล่าถึงการประกอบพิธีตะฮียัต ของมุสลิมกลุ่มนี้ว่า

บริเวณที่เชื่อว่าเป็นที่ฝังศพของเจกอะหมัด และ “เจ้าประคุณตะเกีย” ซึ่งตั้งอยู่ในย่านทำนุในสมัยอยุธยา แสดงว่าสถานที่ทั้งสองแห่งมีความเกี่ยวพันกันกับชุมชนชีอะฮ์โดยแห่งแรกน่าจะเป็นศาสนสถานที่เจกอะหมัดสร้างเพื่อเป็นศูนย์กลางชุมชนส่วนที่ฝังศพหรือสุสานคงจะอยู่ในบริเวณทำนุซึ่งเป็นชุมชนเดิมของมุสลิมนิกายชีอะฮ์

⁸⁴ สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา

⁸⁵ อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ เรื่องศิลปและภูมิสถานอยุธยา กรุงศรีอยุธยาและจังหวัดพิจิตร, หน้า 49.

กระทำขึ้นบนถนนแขวงมั่วร์กลางเมือง จนทำให้ชาวต่างชาติสามารถสังเกต จดจำ และเล่าถึงการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ได้อย่างละเอียดลออ⁸⁶ ซึ่งแสดงว่ามุสลิมกลุ่มนี้คือ พวกนิกายชีอะฮ์อิษนาอาซารีเยะนั้นเอง หนังสือ “เจกอะฮ์หมัด” ผลงานของกุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ ก.ศ.ร. อธิบายถึงคำว่า “บ้านแขกใหญ่” กล่าวว่าหมายถึง บ้านของเจกอะหมัดพ่อค้าชาวอิหร่านที่เข้ามาตั้งรกรากในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งชาวเมืองเรียกว่า บ้านแขกใหญ่ บ้านตึกแขก บ้านรั้วอิฐ (เพราะก่อกำแพงล้อมบ้านด้วยอิฐถือปูน) หรือบางทีก็เรียกว่า “บ้านแขกกระฎีเจ้าเซ็น”⁸⁷

ในจดหมายเหตุของชาวต่างชาติระบุถึงฐานของมุสลิมนิกายชีอะฮ์อิษนาอาซารีเยะในอยุธยาไว้ตรงกันว่าตั้งอยู่ในกำแพงเมืองใกล้กับย่านชาวจีน โดยมีบ้านเรือน และร้านค้าอยู่ติดถนนอิฐขนาดใหญ่ซึ่งทอดไปสู่พระบรมมหาราชวัง⁸⁸ ปัจจุบันพื้นที่ของประชาคมมุสลิมนิกายชีอะฮ์อิษนาอาซารีเยะในพระนครศรีอยุธยาตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ส่วนใหญ่ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา จากการสำรวจพื้นที่ที่โดยรอบพบซากสะพานโบราณขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐโค้งแบบสะพานโบราณในอิหร่าน สะพานนี้ตัดตรงเข้าสู่ที่ตั้งศาสนสถานซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ตั้งอิหม่ามบารา (Imambara)⁸⁹ หรือ ศาสนสถานของนิกายชีอะฮ์แห่งแรกในเขตเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาซึ่งสร้างขึ้นในสมัยของเจกอะหมัด การวางรากฐานมัสยิดชีอะฮ์ของเจกอะหมัดมีความสำคัญยิ่งเพราะส่งผลให้อยุธยากลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของชีอะฮ์อิษนาอาซารีเยะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ท่ามกลางรัฐมุสลิมส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ที่ยึดถือในมัซฮับของชาฟีอีในสายสุนนี ดังนั้น อยุธยาจึงเป็นแหล่งพักพิงของชาวชีอะฮ์ทั้งจากอิหร่าน อินเดียและภูมิภาคอื่นๆ ดังจะเห็นว่ำนับจากสมัยของเจกอะหมัดเป็นต้นมาจำนวนมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสยามก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำประชาคมกับราชสำนักมีส่วนช่วยให้จำนวนมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสยามเพิ่มมากขึ้น มุสลิมที่เพิ่มขึ้นนี้คือ พวกที่อพยพเข้ามาประกอบอาชีพในสยาม และอีกส่วนหนึ่งคือ ราษฎรสยามที่เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ นอกจากมุสลิมเชื้อสายอิหร่านแล้วยังมีมุสลิมนิกายชีอะฮ์เชื้อสายเตอร์ก และอินเดีย ซึ่งมุสลิมหลายคนยังเข้ารับราชการมีตำแหน่งสำคัญในราชสำนักอีกด้วย

ในฐานะผู้นำของมุสลิมนิกายชีอะฮ์เจกอะหมัดคงจะมีบทบาทสำคัญในการจัดให้มีการ “ตะชียัต”⁹⁰ หรือ มุฮัรรัม (Muharram) ขึ้นในสยาม เพื่อเป็นการรำลึกถึงการสิ้นพระชนม์ของอิหม่าม

⁸⁶ มร. เดอะ ลาตูแบร์, *จดหมายเหตุลาตูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, เล่ม 1, หน้า 500.; Guy Tachard, *A Relation of The Voyage to Siam* (Bangkok: White Orchid Press, 1985), p.214.; Abbe' de Choisy, *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686*, trans. Michael Smithies (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1993), p.212.

⁸⁷ นายกุหลาบ “เจกอะฮ์หมัด,” อ้างถึงใน *เจ้าพระยาบวรราชนายก กับประวัติศาสตร์สยาม*, หน้า109, 111.

⁸⁸ Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of The Kingdom of Siam*, tr. John Villier (Bangkok: White LotuCo.,Ltd., 1989), p.39.; Abbe' de Choisy, *Journal of A Voyage to Siam 1685-1686*, p.165.; Engelbert Kaempfer, *A Discription of The Kingdom of Siam 1690*, p.44.

⁸⁹ อิหม่ามบารา (Imambara) แปลว่าเคหาสน์แห่งอิหม่าม (<http://en.wikipedia.org/wiki/Imambara>.)

⁹⁰ Ibn Muhammad Ibrahim, *The Ship of Sulaiman*, p.77.

สุเชนเป็นประจำทุกปี⁹¹ “สำเภากษัตริย์สุลัยมาน” บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงอนุญาตให้พวกมุสลิมจัดพิธีตะฮียัตเป็นประจำทุกปี และยังพระราชทานสิ่งของที่ไปประกอบพิธีกรรมด้วย⁹² ในสายตาของชาวตะวันตกพิธีนี้ใหญ่โตโอ้อวดแสดงถึงอำนาจบารมีและอิทธิพลของพวกมัวร์ในสยามบันทึกอยู่ในจดหมายเหตุต่างชาติหลายฉบับ มุสลิมหรือพวกมัวร์ในเอกสารของชาวตะวันตกซึ่งมีประชาคมอยู่ในกำแพงพระนครน่าจะเป็นการรวมตัวของมุสลิมนิกายชีอะฮ์หลายเชื้อชาติโดยมีประชาคมมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านเป็นแกนใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ ยังมีมุสลิมอินเดียที่นับถือนิกายชีอะฮ์อพยพเข้ามาอยู่ด้วย⁹³ ดังหลักฐานจากบันทึกของ เซอวาลิเยร์ เดอ ชอมองต์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) กล่าวไว้ว่า “พวกมัวร์ตั้งถิ่นฐานอยู่มากในสยาม และขณะนี้พวกเขายังอพยพมาจากแคว้นกอลกอนดาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ”⁹⁴ ชุมชนมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสมัยอยุธยาเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่ง ผู้นำของชุมชนหรือประชาคมส่วนใหญ่เป็นขุนนางที่มีตำแหน่งสูงและต่างก็สืบสายตระกูลมาจากเจกอะหมัด

ศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์อิษนา อะฮ์ริยะน่าจะเจริญเฟื่องฟูมากในสมัยของเจกอะหมัดและในยุคต่อมา “ฮัมซาร์ ฟันซูรี” (*Hamzah Fansuri*) นักการศาสนา และกวีนิกายซูฟีผู้มีชื่อเสียงในโลกมุสลิมของมลายูและอินโดนีเซีย (ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 16 ร่วมสมัยกันกับเจกอะหมัด) กล่าวถึงบ้านเกิดของเขาว่าคือ “ชาห์ริ นะวี” (*Shahr Nawī*) ซึ่งเป็นคำในภาษามลายูหมายถึง กรุงศรีอยุธยา⁹⁵ คำนี้ตรงกับภาษาเปอร์เซียว่า “ชาห์ริ นาว์” (*Shahr Nau*) ซึ่งมีความหมายว่า “นาวานคร”⁹⁶ แม้ว่าฟันซูรีจะเป็นมุสลิมเชื้อสายมลายูที่เกิดในอยุธยาแต่นักวิชาการหลายคนเชื่อว่าเขาได้เรียนรู้ภาษาฟาร์ซี และศาสนาอิสลามตามแบบชีอะฮ์อิษนา อะฮ์ริยะจากชุมชนมุสลิมชีอะฮ์ในอยุธยา ก่อนจะไปตั้งถิ่นฐานเผยแผ่แนวทางของเขาในสุมาตรา และโลกมลายู⁹⁷

⁹¹ Ibid, p.95.

⁹² Ibid, p.77.

⁹³ ชีอะฮ์มุสลิมในอินเดียอพยพเข้ามาเนื่องจากความเข้มงวดของพระเจ้าชาห์ จาฮัน (Shah Jahan) ซึ่งทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2170-2201 (ค.ศ. 1627-1658) พระองค์ทรงสถาปนาศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่ เป็นศาสนาประจำชาติ พระเจ้าชาห์ จาฮัน ยังทรงส่งทหารเข้ายึดครองแคว้นกอลกอนดา (Golkunda) และบิจาปูร์ (Bijapur) ซึ่งเป็นรัฐชีอะฮ์อิสลาม ทำให้ประชาชนที่นับถือนิกายนี้ต้องอพยพพลัดออกจากอินเดียเป็นจำนวนมาก (ดูรายละเอียดใน Percival Spear, *India A Modern History*, p.136.; Kalikinkar Datta, H.C. Raychaudhuri, R.C. Majumda, "The Mughal Empire", *An Advance History of India, Book II*, p.469.

⁹⁴ Michael Smith, trans, *The Chevalier de Chaumont and the Abbe de Choisy aspects of the embassy to Siam 1685* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1997), p.83.

⁹⁵ M. Ismail Marcinkowski, "The Iranian-Siamese Connection: An Iranian Community in the Thai Kingdom of Ayutthaya," *Iranian Studies* 35, Vol.35, No.1-3, Winter/Spring/Summer 2002.: 27.

⁹⁶ ดูรายละเอียดการวิเคราะห์ความหมายของชาห์ริ นาว์ใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, *ขุนนางกรมท่าชาว*, หน้า XV.

⁹⁷ Syed Muhammad Nagib al-Attas, *The Mysticism of Hamzah Fansuri* (Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1970), pp.5, 7.

ความใหญ่โตของชุมชนชีอะฮ์ในกรุงศรีอยุธยาสมัยของเจกอะหมัดจนถึงสมัยของหลานชายคือ อากามุฮัมมัด (*Aqa Muhammad*) ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระนารายณ์ให้ตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์ และเป็นผู้มีบทบาทมากในการส่งเสริมชุมชนมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในกรุงศรีอยุธยา ได้รับการกล่าวขวัญถึงในเอกสารของชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาสู่สยาม ศูนย์กลางสำคัญของชุมชนชีอะฮ์น่าจะได้แก่ “กะฎีเจ้าเซ็น”⁹⁸ ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินจากพระมหากษัตริย์สยามให้สร้างเป็นศาสนสถาน ศูนย์กลางชุมชน

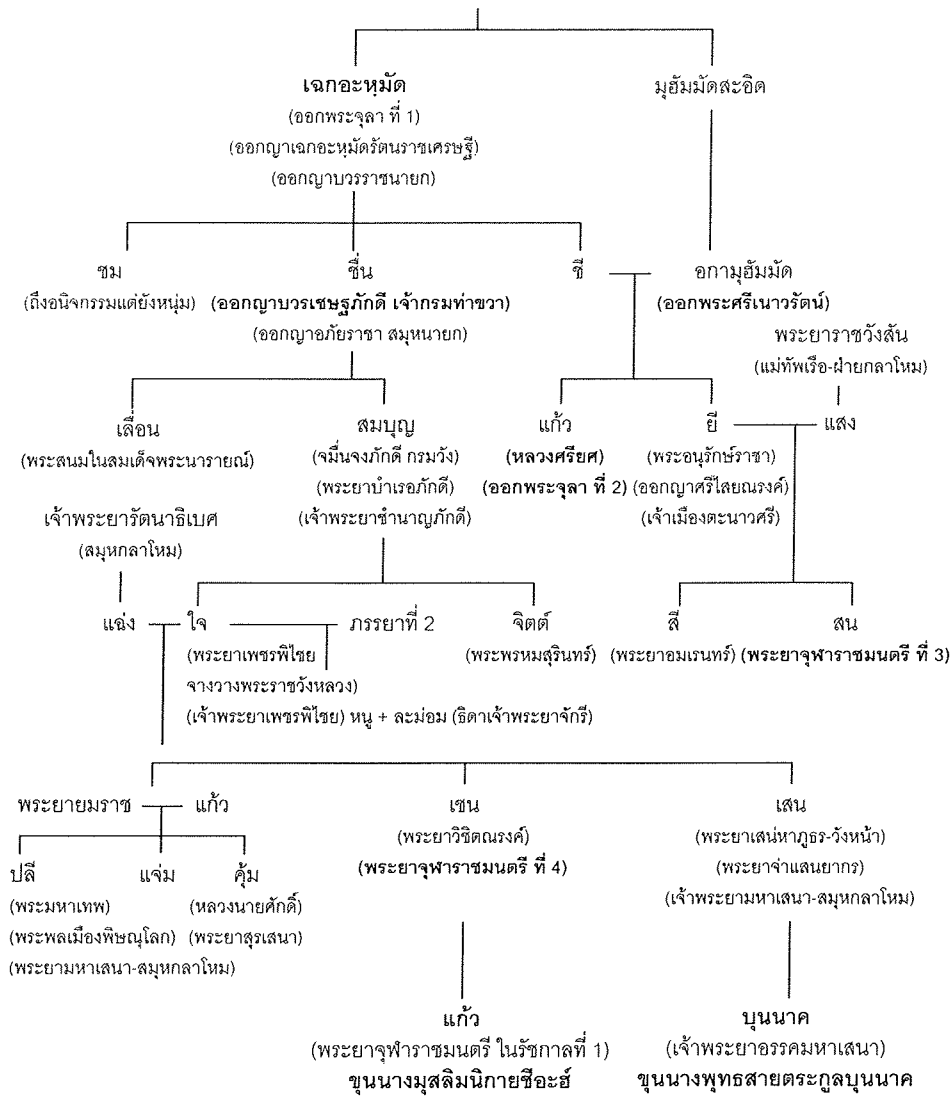
บทบาทของขุนนางตระกูลเจกอะหมัดที่มีต่อชุมชนแขกเจ้าเซ็น

ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัด ได้แก่ กลุ่มขุนนางที่สืบเชื้อสายโดยตรงมาจาก “เจกอะหมัด” มุสลิมชาวอิหร่านผู้นำศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ อิษนาอะชาริยะเข้ามาเผยแพร่ในสยาม ต่อมาขุนนางในสยามตระกูลนี้กลายเป็นผู้ส่งเสริมและอุปถัมภ์นิกายชีอะฮ์โดยอาศัยสายสัมพันธ์ที่คนเหล่านี้มีกับราชสำนัก อย่างไรก็ตาม ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นภายในกลุ่มขุนนางสายตระกูลนี้กล่าวคือ ทายาทชั้นที่สามของเจกอะหมัดคือเจ้าพระยาเพชรพิไชย (ใจ) ขุนนางผู้ดำรงตำแหน่งจางวางกรมล้อมพระราชวังและเป็นผู้นำคนสำคัญของสายตระกูลเจกอะหมัดได้เปลี่ยนมารับนับถือศาสนาพุทธในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ⁹⁹ ท่านผู้นี้มีบุตรอยู่ 2 คน คนโตชื่อ “เชน” ยังคงนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ตามแบบบรรพบุรุษ ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ บุตรคนที่สองชื่อ “เสน” นับถือพุทธศาสนาตามอย่างบิดา ท่านผู้นี้ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาโกษาใหม่ ในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยาสน์อมรินทร์ ท่านเชนซึ่งยังคงนับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ตามอย่างบรรพบุรุษ เป็นต้นสายตระกูลขุนนางมุสลิมกรมท่าชาวในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ส่วนท่านเสน เป็นบิดาของเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ต้นตระกูลของขุนนางฝ่ายพุทธ คือกลุ่มขุนนางในตระกูลบุนนาค (แผนภูมิที่ 4)

⁹⁸ คำว่า “กะฎี” หรือ “กะดี” เป็นคำสามัญที่มุสลิมชีอะฮ์ใช้เรียกชื่อศาสนสถานของพวกเขา อาจมาจากคำว่า “กะดีร์คุม” (*Gadir Khumm*) เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ระหว่างนครเมกกะและมะดีนะ มุสลิมนิกายนี้เชื่อว่า “กะดีร์คุม” เป็นสถานที่ซึ่งอิหม่ามอาลีได้รับแต่งตั้งจากศาสดามะหะหมัดให้เป็นกาหลิบสืบต่อจากท่าน มุสลิมชีอะฮ์จึงสมมติศาสนสถานของพวกเขาว่า เป็นตำบลอันศักดิ์สิทธิ์นี้ โดยทั่วไปศาสนสถานของมุสลิมนิกายชีอะฮ์มีศัพท์เป็นทางการว่า “อิหม่ามบาราร์” (*Imambara*) แปลว่า “เคหาสน์ของอิหม่าม” (ดูรายละเอียดใน ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์, *ความสัมพันธ์ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย*, หน้า 14.; เสาวณีย์ จิตต์หมวด, *กลุ่มชาติพันธุ์: ชาวไทยมุสลิม*, หน้า 119.; Allamah Sayyid Muhammad Husayn Tabataba'i, *Shi'a*, tr. Sayyid Husayn Nasr (Qum: Ansariyan, 1985), p.40.; S. Haim, *Farhang Mo'aser's Shorter Persian - English Dictionary* (Tehran: Farhang Mo'aser, 1996), p.46.); อย่างไรก็ตามบางท่านกล่าวว่า “กะฎี” หรือ “กะฎี” ซึ่งใช้เรียกศาสนสถานของพวกเขาชีอะฮ์ อาจจะมาจกคำว่า “กะเด” เป็นภาษามลายู แปลว่า “พระแท่นที่ประทับ” ซึ่งก็สอดคล้องกับคำว่า อิหม่ามบาราร์ หมายถึงที่ประทับ หรือเคหาสน์ของอิหม่าม (ดูรายละเอียดใน *บันทึกเรื่องความรู้อย่าง เล่ม 2* (พระนคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2506), หน้า 103-104.)

⁹⁹ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเปลี่ยนศาสนาในครั้งนี้ใน จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, *ขุนนางกรมท่าชาว* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า.

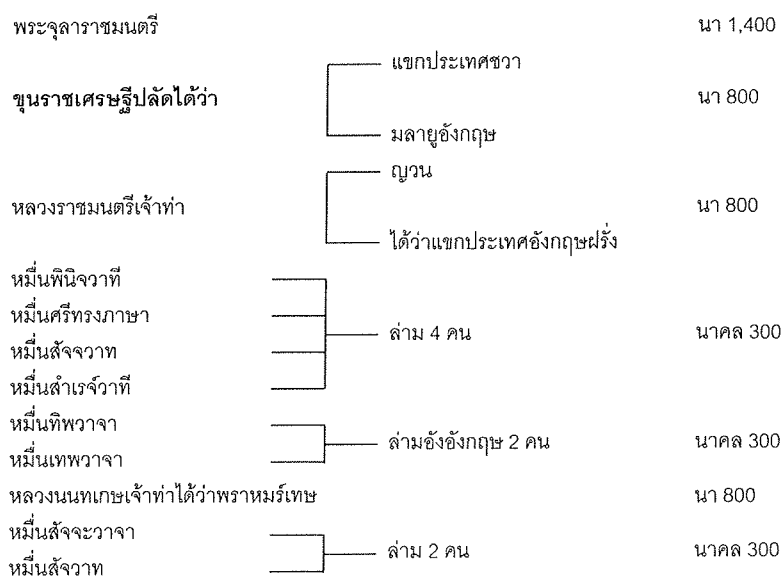
มุสลิมชาวอิหร่าน

ที่มา: เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ *จดหมายเหตุพระอมวงค์สกุลขุนนา*, หน้า 2-17.

ขุนนางมุสลิมในกายซื่อฮัสนา อะซารียะในสายตระกูลเจกอะหมัดส่วนใหญ่จะรับราชการอยู่ในหน่วยงาน “กรมท่าขวา” ซึ่งเป็นหน่วยงานด้านการค้าและการติดต่อกับชาวต่างชาติในสังกัดกรมพระคลัง มีหน้าที่รับผิดชอบทางด้านการค้า การเดินเรือพาณิชย์ และการต่างประเทศ กำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ในประกาศรัชกาลที่ 4 คือ “ให้มีหน้าที่ดูแลการค้าข้างฝ่ายแขกอินเดีย แขกอาหรับ แขกขวามลายู และพราหมณ์ที่มีบ้านเมืองตั้งอยู่ในฝั่งขวาของคุ้งทะเลไทย”¹⁰⁰ อย่างไรก็ดี กรมท่าขวายังมีหน้าที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งคือการควบคุมประชาคมต่างชาติซึ่งประกอบไปด้วยพวกมุสลิม ฮินดู อาร์เมเนีย และพวกเขาริต ดังนั้นถึงแม้ขุนนางกรมท่าขวาส่วนใหญ่จะเป็นพวกมุสลิม แต่ยังมีขุนนางและผู้นำนาฏการชาวต่างชาติกลุ่มอื่นๆ ที่รับราชการในหน่วยงานนี้ เช่น ชาวโปรตุเกส ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู และชาวอาร์เมเนีย เป็นต้น ขุนนางชาวต่างชาติเหล่านี้ส่วนใหญ่คือกลุ่มที่มาจากฝั่งตะวันตกของสยามหรือเกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกได้แก่กลุ่มพวกเขาริต ที่นับถือศาสนาคริสต์ นอกจากนี้กรมท่าขวายังติดต่อค้าขายอยู่กับมุสลิมจากรัฐอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คือ มลายู จาม และรัฐในหมู่เกาะของอินโดนีเซีย¹⁰¹ โดยมีขุนนางมุสลิมที่ปรากฏราชทินนามว่า “จุฬาราชมนตรี” (เอกสารเก่าก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เขียนว่าจุฬาราชมนตรี) ดำรงตำแหน่งเจ้ากรม (แผนภูมิที่ 5)

แผนภูมิที่ 5 แสดงการแบ่งสายบังคับบัญชาในกรมท่าขวา

ที่มา: กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2505), หน้า 233.

¹⁰⁰ “เรื่องตั้งเจ้าท่าเป็นหลวงวิสุทธิสาครดิษฐ์ จ.ศ.1221,” หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 25, สมุดไทยดำ.

¹⁰¹ Kennon Breazeale, “Thai Maritime Trade and the Ministry Responsible,” in *From Japan to Arabia: Ayulthaya's*

“จุลา” หรือ “จุฬาราชมนตรี” เป็นราชทินนามของเจ้ากรมท่าขวา ถือศักดินา 1,400 เท่ากับขุนนางราชทินนาม “โชติก” หรือ “โชฎิกราชเศรษฐี” เจ้ากรมท่าซ้ายฝ่ายจีน¹⁰² สันนิษฐานว่า “จุลา” คงมาจากคำว่า “จุละ” (*shula*) ในภาษาอาหรับซึ่งแปลว่า “คณะมนตรีที่ปรึกษา”¹⁰³ สอดคล้องกับคำว่า “จุฬาราชมนตรี” ในราชทินนามของฝ่ายไทย จุฬาราชมนตรีมีหน้าที่กำกับดูแลกิจการในกรมท่าขวา ประกอบไปด้วยการค้าและการทูตกับอินเดีย อาหรับ อิหร่าน ตลอดจนประเทศมุสลิมอื่นๆ ต่อมาจึงรวมชาวตะวันตกที่ค้าขายอยู่บริเวณด้านฝั่งตะวันตกคืออังกฤษเข้าไว้ด้วย จุฬาราชมนตรียังมีส่วนในการติดต่อกับชาวต่างชาติโดยทำหน้าที่ล่ามหลวงหรือทูตให้กับพระมหากษัตริย์ และยังมีหน้าที่ควบคุมประชาคมต่างชาติจากภูมิภาคฝั่งตะวันตกจุฬาราชมนตรี จึงมีบทบาทหน้าที่คล้ายกับเจ้าพนักงานในตำแหน่ง “ชาห์บันดาร์” (*Shahbandar*) หรือเจ้าท่าซึ่งเป็นเจ้าพนักงานประจำเมืองทำการค้าของรัฐบาลมุสลิมทำหน้าที่ดูแลการค้า การเดินเรือ งานด้านศุลกากรและความสงบเรียบร้อยในประชาคมต่างชาติ

จุฬาราชมนตรียังมิฐานะเป็น “มุลละ” (*mulla*) หรือผู้นำประชาคมมุสลิมในกายีอะฮ์มีหน้าที่ควบคุมศาสนิกชนให้ปฏิบัติตามชาริอะ (*Sharia*) หมายถึงกฎของพระเจ้าซึ่งบันทึกอยู่ในพระคัมภีร์อัลกุรอานและอิมามะห์ (*Imamah*) หรือแนวทางคำสอนของอิหม่าม มุลละยังมีหน้าที่เป็นหัวหน้าตุลาการตัดสินคดีของมุสลิมและคนในบังคับอันเป็นไปตามระบบตุลาการของสยามที่เจ้าหม่อมขุนนายมีหน้าที่เป็นพนักงานในคณะตุลาการ¹⁰⁴ จุฬาราชมนตรีจึงเกี่ยวข้องกับงานด้านการศาล แม้จะมีการยกเลิกหน่วยงานของกรมท่าทั้งหมดไปในรัชกาลที่ 5 แล้วจุฬาราชมนตรีก็ยังคงมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาอยู่ในศาลต่างประเทศสังกัดกระทรวงยุติธรรม¹⁰⁵

ขุนนางผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งสูงในกรมท่าขวาดังแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ล้วนสืบสายตระกูลจากมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่าน สายตระกูลเจกออะหมัด หากบิดาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมท่าขวาว่าที่ “จุฬาราชมนตรี” น้องชายคนแรกหรือบุตรชายคนโตก็มักจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรองเจ้ากรมหรือว่าที่ “ราชเศรษฐี” ส่วนบุตรชายหรือน้องคนรองลงมาก็จะดำรงตำแหน่งลดหลั่นกันลงไป ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นต้นมาขุนนางมุสลิมในกายีอะฮ์อิษนาอะฮ์ริในสายตระกูลเจกออะหมัดจะได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีสืบต่อมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชกาลที่ 7 ดังนี้

¹⁰² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 233.

¹⁰³ Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of Islam*, p. 232.

¹⁰⁴ “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 41 จดหมายเหตุพ่อค้าฝรั่งเศส,” ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 24* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2511), หน้า 277.

¹⁰⁵ “เรื่องจัดตั้งตำแหน่งในกระทรวงยุติธรรมและศาลต่างๆ (13 ธันวาคม ร.ศ.11-12 มกราคม ร.ศ.18),” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.ร.5 ย./2 .

ออกญาบรรณายกว่าที่จุฬาราชมนตรี (เจกอะหมัด)

(รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง)

1. พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว)
(รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์)
2. พระยาจุฬาราชมนตรี (สน)
(รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ)
3. พระยาจุฬาราชมนตรี (เชน)
(รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศถึงเสียกรุงครั้งที่ 2)
4. พระยาจุฬาราชมนตรี (แก้ว หรือ ก้อนแก้ว) ที่ 1 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1)
5. พระยาจุฬาราชมนตรี (อาภาหิ) ที่ 2 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1)
6. พระยาจุฬาราชมนตรี (เถื่อน) ที่ 3 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3)
7. พระยาจุฬาราชมนตรี (นาม) ที่ 4 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4)
8. พระยาจุฬาราชมนตรี (น้อย) ที่ 5 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 4)
9. พระยาจุฬาราชมนตรี (สิน) ที่ 6 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 5)
10. พระยาจุฬาราชมนตรี (สัน อหะหมัดจุฬา) ที่ 7 สมัยรัตนโกสินทร์
(รัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6)
12. พระจุฬาราชมนตรี (เกษม อหะหมัดจุฬา) ที่ 8 สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 6)
13. พระจุฬาราชมนตรี (สอน อหะหมัดจุฬา) ที่ 9 สมัยรัตนโกสินทร์
(รัชกาลที่ 6 ถึง พ.ศ. 2475 ในรัชกาลที่ 7)

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มิได้ส่งผลต่อการสิ้นสุดระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยเท่าที่นั่นแต่ยังก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการในการปกครองดูแลบรรดามุสลิมในประเทศไทยจากเดิมที่มุสลิมทุกนิกายในสยามอยู่ภายใต้การปกครองของ “จุฬาราชมนตรี” ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์จากพระมหากษัตริย์และสืบทอดตามสายตระกูลจากขุนนางมุสลิมสายสกุลเจกอะหมัดเปลี่ยนไปสู่กระบวนการเลือกสรรตำแหน่งใหม่ โดยนายกรัฐมนตรีนำชื่อผู้ที่จื่อดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีซึ่งได้รับความเห็นชอบจากกรรมการอิสลามประจำจังหวัดทั่วประเทศขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นจุฬาราชมนตรี

บทบาทของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสายตระกูลของเจกอะหมัดหลังยุคสมบูรณาญาสิทธิราชได้ลดลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของประเทศ ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยมุสลิมส่วนใหญ่ในประเทศไทยซึ่งนับถือนิกายสุนนีเป็น ผู้เลือกสรรกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ซึ่งบรรดากรรมการเหล่านี้จะเป็นผู้เลือกสรรผู้ที่จะดำรงตำแหน่งจุฬาราชมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นจุฬาราชมนตรีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงล้วนมาจากมุสลิมนิกายใหญ่ของประเทศไทยทั้งสิ้น แยกเจ้าเซ็นจึงเป็นเพียงมุสลิมกลุ่มน้อยที่มีได้มีบทบาทเช่นในอดีตอีกต่อไป

สรุป

การที่มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านนิกายชีอะฮ์ในประเทศไทยหรือพวกเจ้าเซ็นซึ่งเป็นมุสลิมส่วนน้อยในประเทศไทย มีสถานภาพพิเศษกว่ามุสลิมกลุ่มอื่น เนื่องจากเหตุปัจจัยโดยสรุปดังนี้

1. ผู้นำของมุสลิมกลุ่มนี้มีความสำคัญต่อราชสำนักคือ เป็นขุนนางที่มีบทบาทสำคัญฐานะบุคลากรของราชสำนักซึ่งทำหน้าที่ควบคุมมุสลิมในสยาม โดยเฉพาะมุสลิมในเขตพระนครหลวงและเมืองปริมณฑล ดังจะเห็นได้ว่าตำแหน่ง “จุฬาราชมนตรี” ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ขยายบทบาทจากการเป็นขุนนางผู้ควบคุมเฉพาะประชาคมมุสลิมบางกลุ่ม (มุสลิมนิกายชีอะฮ์) สู่บทบาทหัวหน้าของมุสลิมในสยาม

2. ผู้นำของมุสลิมกลุ่มนี้มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชนชั้นปกครองหลายระดับ คือ ทั้งพระมหากษัตริย์ ราชินิกุล ราชินิกุล รวมทั้งขุนนางที่มีบทบาทสำคัญอย่างขุนนางสายตระกูลขุนนาคน มุสลิมนิกายนี้จึงได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูจากชนชั้นปกครอง คำว่า “เจ้าเซ็น” นั้นจึงมีความหมายอีกนัยหนึ่งหมายถึง “มุสลิมที่เป็นชนชั้นนำ หรือมุสลิมกลุ่มผู้ปกครองด้วย”¹⁰⁶

3. พวกเจ้าเซ็นเป็นมุสลิมกลุ่มที่มีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมมายาวนานและคนไทยมีความคุ้นเคยกับรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมของมุสลิมกลุ่มนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น สังคมไทยจึงมีการรับรู้เกี่ยวกับมุสลิมกลุ่มนี้ในระดับหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากองค์ความรู้เกี่ยวกับมุสลิมกลุ่มนี้ที่ปรากฏในงานเขียน วรรณกรรม และศิลปกรรม

แม้ว่ามุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านนิกายชีอะฮ์ในประเทศไทยหรือพวกเจ้าเซ็นจะมีศรัทธาความเชื่อแตกต่างไปจากชาวพุทธแต่มุสลิมกลุ่มนี้ก็สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมไทยได้อย่างกลมกลืน ความสัมพันธ์อันซับซ้อนกับชนชั้นปกครอง ส่งเสริมให้คนกลุ่มนี้มีบทบาทและความสำคัญสืบเนื่องหลายยุคสมัย เรื่องราวของมุสลิมกลุ่มนี้ยังสะท้อนถึงการอยู่ร่วมกันของผู้คนที่มีความแตกต่างและหลากหลายในสังคมไทยซึ่งจะเป็นตัวอย่างให้กับการจัดการความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมอันเป็นประเด็นปัญหาร่วมสมัยที่เกิดขึ้นในหลายภูมิภาคของโลกรวมทั้งประเทศไทยด้วย

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ อรอนงค์ อหะหมัดจุฬา, วันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2543.